

NEW EUROPE COLLEGE

LOST IN SPACE

Edited by Augustin Ioan

This volume is published by the New Europe College as
part of the RELINK publication series

Copyright © 2003 – New Europe College

ISBN 973-85697-6-1

DESPRE GEOGRAFIE ȘI SPAȚIU

OCTAVIAN GROZA

“Space – the final frontier...”

Star Trek

„Un espace géographique est une portion définie de la surface terrestre. La définition est celle que lui donne celui qui en parle [...]. Des êtres géographiques fondamentaux ont cependant pu être reconnus ; en l'état actuel de la science on peut retenir *le lieu, la contrée, le quartier, le champ, la maille, le réseau*, qui représentent successivement les appréhensions structurale, systémique, conviviale, dynamique, institutionnelle, relationnelle de la réalité, non sans interférences bien entendu. Tout espace géographique a une *étendue* ; celle-ci peut être disjointe, « éclatée » ; ses limites peuvent être floues. Il n'a pas nécessairement un *centre* ; il ne correspond nécessairement à un système spatial”.

Roger Brunet, 1992

Trebuie să mărturisesc faptul că, de câțiva ani, nu încetez de a mă minuna de interesul subit și mai ales masiv pe care diversele discipline îl manifestă față de problematica spațiului și – culmea! – față de geografie. Eram obișnuit cu eternele dispute dintre geografi și sociologi, istorici și economiști, cu aproape colaborările dintre geografie și fizică, geografie și matematică ori geografie și statistică, dar foarte rar sesizasem

contacte serioase cu filosofia, antropologia, arhitectura, literatura. Fascinația evidentă a științelor sociale față de spațiu mi-a fost dezvăluită în toată amploarea sa printr-o întâmplare, atunci când, acum câțiva ani, Ciprian Mihali de la Facultatea de Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, cel care avea să îmi devină un foarte bun prieten, m-a invitat în calitatea mea de *geograf* la cursurile unei școli de vară structurată pe filosofie și literatură. Am acceptat invitația și am dus cu mine în bagaje, alături de textul conferinței, și toate complexele mele de practicant al unei discipline-cenușăreasă, al cărei statut de știință era contestat sau cel puțin pus la îndoială de mai toate științele, începînd de la geometrie și pînă la economie și sociologie. Succesul moderat al intervenției mele la acea școală de vară, precum și al celorlalte care au urmat în anii următori – pentru că am recidivat – nu a avut deloc darul de a mă elibera de complexe, însă mi-a dat de înțeles că aceste complexe – izvorîte din lipsa unei experiențe interdisciplinare – nu erau prezente doar în spiritul geografilor, ele găsindu-și un loc călduț și în mintea și spiritul filosofilor, sociologilor, antropologilor, literaților ori economiștilor. Observația sumară a comportamentului cercetătorilor veniți din cadrul unor discipline diferite, atunci când spațiul devenea centrul discuției, m-a făcut să îmi dau seama că o mare parte a acestor complexe erau legate de probleme de comunicare, de comunicarea problematicii spațiului, care părea diferită pentru fiecare în parte. Plecînd de aici, am încercat să îmi ajustez discursul, pentru a-l face cît mai inteligibil celor care nu avuseseră „fericirea” de a fi geografi. Se pare că această tactică nu a fost foarte fericită, discursul meu geografic devenind (sau dînd impresia de a fi devenit) altceva, extrem de familiar cercetătorilor din diferite discipline. Proba mi-a fost furnizată de reacțiile recente ale colegilor mei filosofi, istorici, arhitecți,

sociologi de la Colegiul Noua Europă – excelentă instituționalizare a transdisciplinarității – care, după ce am susținut un seminar pe tema spațiului, teritoriului și identității teritoriale, m-au întrebat puțin derutați: „Și geografia?...Unde este geografia în toate acestea?”.

Iată-mă acum, la zece ani de la contactul cu interesul altor științe față de spațiu și de geografie, invitat de Augustin Ioan să particip cu un text care să se integreze într-o tematică legată de noile teorii ale spațiului. Cred – sau mai degrabă sunt convins – că această invitație este datorată în mare parte ecoului pe care lucrările realizate de o serie de geografi anglo-saxoni, printre care David Harvey (1989), David Ley (1989), Edward S. Soja (1989) și Derek Gregory (1994), l-au avut printre cercetătorii preocupați să justifice sau să dea o oarecare substanță a ceea ce în diversele lor discipline se cheamă *postmodernism*. Dacă așa stau lucrurile, atunci trebuie să încep prin a exprima anumite rezerve față de postmodernismul *de tip paradigmatic* al geografiei. Dacă în arhitectură sau în literatură ori filosofie se poate vorbi – probabil cu destulă forță – de o schimbare de paradigmă, de o trecere de la modernism sau de la post-structuralism la postmodernism (post-Modernism?!), și mai ales de o încadrare destul de precisă în timp a acestei schimbări, în geografie lucrurile stau puțin altfel. Aș dori să profit de ocazia de a comunica prin intermediul acestei cărți cu specialiști din alte domenii, interesați de spațiu și spațialitate, pentru a clarifica în măsura posibilului rolul, locul și posibilitățile geografiei umane în cunoașterea actuală a lumii. Cu riscul de a mă îndepărta de ideea centrală a acestei antologii, consider că este necesară, în interesul întregii comunități a științelor sociale românești, o abordare cronologică a devenirii geografiei și a conceptului de spațiu așa cum este văzut de această știință, ilustră necunoscută, dar singura care poartă *de peste un secol* calificativul de „umană”.

Metamorfozele geografiei și avatarurile spațiului. Fericirea și nefericirea geografiei rezultă din poziția sa inconfortabilă de știință de interfață, situată între științele naturii și științele sociale. Acest caracter hibrid, prezent în mod implicit începând cu descrierile antice ale *oekumenei*, i-a fost conferit oficial la dificila sa naștere academică, întâmplată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Până atunci, științele geografice evoluaseră în bloc în cadrul paradigmei naturaliste, în care determinismul newtonian și linearitatea lui Descartes erau literă de lege. Științele naturii vii (botanica, zoologia, ecologia și antropologia), care deveniseră, după canoanele vremii, științe în toată puterea cuvântului, enunțând principii de clasificare și construind metodologii coerente, se constituiau în puternice modele de urmat pentru geografie, mărturie stînd nomenclatura subramurilor acesteia, precum biogeografia ori zoogeografia. Studiul fenomenului uman fusese într-o oarecare măsură confiscat de către antropologia fizică, de paleontologie și de antropologia culturală, corespondente la nivel social ale morfologiei plantelor, anatomiei animalelor, evoluției speciilor și etologiei.

Între 1881 și 1891, venind dinspre științele biologice, savantul german Friedrich Ratzel (1844-1904) reușește să impună ecologiei, bio- și zoogeografiei un corespondent social, respectiv *antropogeografia*, destinată să studieze răspîndirea populației și raporturile om-mediu. Proiectul academic ratzelian era acela declarat de a include geografia științelor naturale, în care determinismul și liniaritatea au avut de altfel cea mai lungă evoluție. Bazată pe tradiția anterioară a geografiei fizice, centrată pe studierea diferențierilor regionale rezultate din combinările locale ale geosferelor, antropogeografia ratzeliană și-a construit discursul pe *diferențierile spațiale* ale peisajelor, rezultate din modul diferit

în care societățile umane erau influențate de condițiile diverselor regiuni naturale. Pentru această geografie, asimilată unei anumite filosofii a naturii, nu numai cercetătorul în sine ci și întreaga societate avea un statut exterior, aproape contemplativ, propriului obiect al studiului și respectiv al acțiunii. Principiul explicativ al demersului științific geografic era cel *genetic; t i m p u l*, care avea să fie (re)descoperit de științele dure modern(izate) abia în a doua jumătate a secolului al XX-lea (Prigogine și Stengers, 1986), era factorul principal al apariției diferențierilor organizărilor studiate de antropogeografie.

Antropogeografia germană (împreună cu *geografia politică* de factură deterministă inventată și dezvoltată de același Friedrich Ratzel) a influențat crearea a două școli care vor structura o parte din universul geografiei. Prima este cea anglo-saxonă, sedusă de valențele practice ale geografiei germane, care va dezvolta și impune în a doua parte a secolului al XX-lea o *geografie cantitativă* seacă și indigestă însă exactă, centrată pe sesizarea structurilor spațiale și pe ameliorarea economică a acestora. A doua este cea sovietică, extinsă cu mai multă sau mai puțină virulență în statele Europei de Est. Redusă la studiul peisajului (denumită o vreme chiar *landschaftologie* în URSS) sau la descrierile machiate ale organizărilor administrativ-economice decise de partidele comuniste, antropogeografia germană a devenit de nerecunoscut în această parte a lumii. În mai toate statele comuniste s-a adâncit prăpastia dintre geografia fizică și cea „economică”, prima perfecționându-și statutul de știință, a doua devenind o caricatură, fiindu-i refuzată din start chiar și abordarea deterministă în numele exceselor teoretice germane care, dezvoltând conceptul de *lebensraum*, susținuse construirea ideologiei naziste. În imposibilitate de a se apropia

cu adevărat de fenomenele umane, precum și de a reflecta asupra devenirii sale, antropogeografia germană a rămas în lumea ex-sovietică și în periferiile acesteia o disciplină limitată la a descrie morfologii și la a realiza taxonomii, într-un carusel nesfârșit și steril de speculații și arabescuri intelectuale, foarte reușite de altfel în unele cazuri.

În Franța, datorită lui Paul Vidal de la Blache (1845-1918), ideea antropogeografică germană prinde viață sub numele de *géographie humaine*, însă delestată de determinismul inițial extrem de rigid. Pozitivismul lui Auguste Comte devine la Vidal de la Blache *possibilism* (*la nature propose et l'homme dispose*), ceea ce deschide larg porțile studiilor regionale complexe, respectiv cercetării diferențierii și evoluției organizărilor spațiale în funcție de specificul cultural al grupurilor umane implicate. Din această cauză, geografia umană intră în conflict identitar cu istoria (cu atât mai mult cu cât primii șefi ai catedrelor universitare de geografie erau istorici de formație), cu economia și cu sociologia, disputele geografilor cu Emile Durkheim (1858-1917) sau cu sociologul și economistul François Simiand (1873-1935) desfășurându-se cu virulență în paginile revistelor din epocă (v. Claval, 1992). Rezultatul acestui conflict este poziționarea din ce în ce mai fermă a geografiei umane franceze în cadrul științelor sociale, deschisă dezbaterilor de idei și schimburilor de principii, metode și teorii.¹ Mai evident decât în cazul școlii germane, caracterul

¹ Cazul geografiei umane românești ar fi fost fără doar și poate analizat în acest text dacă nu ar fi intervenit evenimentele care au condus la instalarea comunismului în țara noastră; aceasta deoarece geografia românească a fost una dintre primele geografii europene cu statut academic iar fondatorul sau, Simion Mehedinți, care studiasse atât cu Ratzel și Richtofen, cât și cu Vidal de la Blache, inițiase o foarte interesantă osmoză între cele două școli. (*Terra – introducere în geografie ca știință*, Ed. "Națională" S. Ciornei, București, 1931).

genetic al demersurilor geografice este în același timp și mult mai apropiat de specificul explicațiilor istorice decât de cel al explicațiilor naturaliste. Spre deosebire de terna istorie care se structura în jurul unei enumerări de fapte și de dinastii, geografia umană căuta explicațiile diferențierilor spațiale în natura intimă a societăților și a spațiilor acestora (de la Blache definea geografia ca pe o știință a oamenilor și a locurilor). Descrierile geografice deveneau astfel mai suculente, mai pline de sens, mai aproape de continuum-ul spațiu-timp care avea să devină explicit odată cu teza de doctorat a lui Einstein, ceea ce nu putea fi suportat de istoricii clasici. Nu este de mirare faptul că Fernand Braudel, excelent istoric al cotidianului și al mentalităților, interesat de „locurile” istoriei atât la nivel micro cât și macro, avea să afirme că „l’histoire est une géographie mal enseignée...”. Nu este de mirare nici faptul că, alături de istorie, geografia pritică la focul molcom al școlii franceze va juca un rol primordial în șlefuirea mitologiilor naționale franceze și central-est europene. Unele texte ale lui Paul Vidal de la Blache referitoare la „la douce patrie”, reluate în manualele școlare franceze, par direct inspirate din descrierea Ardealului din *România supă Mihai Viteazul*.

Universul geografiei științifice anglofone se va constitui la început ca reflexie al celor două școli europene, cu o evidentă componentă germană. Într-un articol din 1904 geograful britanic Halford J. Mackinder (1861-1947) îmbină abordarea genetică naturalistă de factură germană (determinarea societății de către mediul geografic) cu cea genetică istoricistă de factură franceză (modelarea culturală a mediului inițial), punând bazele unui demers geografic original fundamentat pe dimensiunea socio-politică a fenomenelor geografice și

introducînd prin aceasta o viziune *funcționalistă* asupra organizărilor spațiale. Caracterul hibrid al geografiei de dincolo de Marea Mîneicii este sugerat și de utilizarea denumirii de *social geography* (termen francez de altfel),² mai frecvent pînă în anii 1950 decît cel de *human geography*. Termenul de *social geography*, care încerca să impună ideea unei căi britanice originale de analiză a spațializării fenomenelor socio-economice, marca în realitate faptul că geografia socială a Regatului Unit era pe cale să devină pepiniera geografiei marxiste, din motive cît se poate de evidente: fenomenele de urbanizare, industrializare și proletarizare și de apariție a inegalităților sociale și spațiale erau mai accentuate decît oriunde în lume..

În Statele Unite sinteza germano-franceză a condus la apariția mai multor școli, din ce în ce mai originale și mai îndepărtate de geografia europeană. Una dintre ele, școala din Midwest, structurată la University of Pennsylvania în jurul lui Richard Hartshorne (1889-1993), conform căruia (1939) geografia trebuia să dea întîietate studiilor regionale în care regiunile erau *entități conceptuale* și nu realități date a priori. Este clar faptul că un anume Immanuel Kant nu era prea departe. Acest mod de abordare a facilitat introducerea teoriilor economice spațiale de origine germană în metodologia geografică, de aici rezultînd un pronunțat caracter funcționalist al cercetărilor care trebuiau de acum să ia în calcul elementele culturale, sociale și politice care concureau la constituirea și funcționarea regiunilor. A doua școală s-a cristalizat în vestul

² Utilizat în Franța încă din perioada anilor 1870 în paralel și cu același sens ca și cel de geografie umană, termenul de geografie socială capătă prin lucrările geografilor anarhiști Elisé Reclus (1882, postum) și Kropotkine (1919) un sens cît se poate de marxist, sens accentuat în Marea Britanie interbelică de grupul de geografi structurat în jurul lui David Stamp (1947).

continentului, la universitatea californiană Berkeley, avându-l ca promotor pe Carl O. Sauer (1889-1975), cercetător interesat de peisaj (*landschaft*) în calitate de *construcție culturală – die Kulturlandschaft* (1925). Ambele direcții de cercetare au beneficiat mai mult sau mai puțin mărturisit de curentul deschis de Ellen C. Semple (1863-1932) la Chicago care, pe baza lucrărilor lui Ratzel, a promovat o abordare deterministă a influenței mediului asupra societăților umane, precum reiese explicit din lucrarea sa din 1903 *American History and Its Geographic Conditions*. Trebuie să fi fost sfișietoare dilema de factură existențialistă a geografilor americani care se vedeau brusc puși în fața unui nod gordian realizat de originile kantiene ale științei pe care o promovau și exigențele pragmatice ... neokantiene³ ale puterilor publice sau private cărora le repugnau să finanțeze cercetări asupra unor realități prezente doar în mintea unor cercetători. Geografia cantitativă, „inventată” în Statele Unite, avea să se plieze într-o primă etapă conform cerințelor acestora din urmă.

În ciuda diferențelor dintre antropogeografia germană și geografia umană franceză, rezultatele erau invariabil aceleași: serii lungi de monografii la scară mai mare sau mai mică, abundînd de informație însă imposibil de sistematizat. Singura concluzie științifică fundamentală permisă de această colecție monumentală de studii și cercetări monografice era aceea a eterogenității evidente a *spațiului geografic* – termen/sintagmă/concept care avea să apară abia după 1970 – și a caracterului

³ Îmi cer iertare filosofilor dacă, alături de Raffestin și Lévy (1998), văd neokantianismul doar din ograda geografiei: „explicitarea totală a procedurilor de analiză, proba validității rezultatelor prin non-falsifiere, posibilitatea generalizării rezultatelor independent de condițiile de timp, spațiu și societate; posibilitatea de predicție asupra rezultatelor” (p. 27).

singular al obiectelor analizate. Caracterul *idiografic* (descriptiv) al geografiei părea să o îndepărteze din ce în ce mai mult de statutul de știință, deoarece, studiind organizări excepționale (unice), evidente la scară locală ori regională, se dovedea incapabilă să „producă” legi și axiome care să încadreze obiectul studiat, ori așa ceva nu putea fi tolerat într-o paradigmă în care norma și măsura se situau în inima faptului științific. Critica, directă sau indirectă, adresată acestui tip de geografie umană a venit tot din lumea germană, care favoriza praxisul în fața oricărei dispute teoretice sterile. În 1953 apare în Statele Unite articolul unei german refugiat din fața nazismului, Frank K. Schaefer, articol simptomatic pentru starea de lucruri din geografia epocii (Schaefer, 1953), prin care autorul demonstrează necesitatea de a construi o geografie *nomotetică*, conformă cu pozitivismul logic al Școlii de la Viena, aptă să se apere în competiția cu celelalte științe sociale. Dorința de normă va abate o vreme geografia de la ceea ce, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, se va dovedi punctul său forte: obișnuința de a jongla cu realități proteiforme, multi sau trans-scalare, situate și studiate de multă vreme la scările *mezospațiale* ale realității, care aveau să fie descoperită cu multă uimire de științele „paradigmogenetice” precum termodinamica sau fizica fluidelor, ori chiar matematica și astronomia, de-abia după 1970.

Reacția oficială a lui Schaefer și dinamicele firave, încă oficioase, ale unui alt tip de geografie care se înfiripau în Statele Unite și Scandinavia, erau reflectarea unei schimbări profunde de paradigmă care începuse să afecteze întreaga lume științifică. Pe de o parte, fizica newtoniană se prăbușise odată cu apariția fizicii/mecanicii cuantice (accident fericit care înlocuise norma cu relativismul acesteia), iar pe de altă parte războaiele și crizele economice succesive arătasera subrezimea

construcțiilor economice, sociale și politice care funcționaseră între granițele rigide ale statelor și imperiilor *moderne*. Știința clasică, de factură enciclopedică, impregnată de filosofie naturalistă și de conceptualizare de dragul conceptualizării, practică de cercetători care se situau în afara realității pe care o studiau (Prigogine și Stengers, 1986), nu mai răspundea unei comenzi sociale centrată pe ordonarea practică a fenomenelor teritoriale, fie ele economice, sociale sau culturale. Aceasta pentru simplul fapt că *dezvoltarea economică* o luase cu mult înaintea *progresului uman* (căruia, de altfel, i se substituise și pe care îl digerase neținând cont de colicții care în prezent tind să devină semnele unor tumori maligne). Renașterea se disipa încet-încet în fumul furnalelor iar tandemul simbiotic ori antagonic, de la caz la caz, dintre stat și biserică, era înlocuit din ce în ce mai mult cu cel realizat de stat și marea întreprindere – capitalistă sau „socialistă”.

După al doilea război mondial, odată cu generalizarea democrației și cu democratizarea formației și informației, statul devine direct interesat de *amenajarea spațiului și de organizarea teritoriului*, instrumentul său principal în realizarea acestor acțiuni fiind întreprinderea. Amenajarea spațiului și organizarea teritoriului permite statului să devină agentul bunăstării generale (*Welfare State*), ba chiar creator al unei mitologii moderne cu iz divin (*l'Etat-Providence*), ale cărui acțiuni se numărau însă extrem de banal, în voturi. Acest stat avea nevoie de instrumente operaționale, cu care să realizeze sau să dea iluzia că încercă să realizeze echitatea spațială. Politica nu mai avea nevoie de instrumente de stăpânire și de administrare a timpului, ci a spațiului. În perioada acelor *the golden sixties*, după tatonări între politicile de stînga și cele de dreapta, ultimele se impun efectiv sau cel puțin conduc spre modernizarea primelor.

Nu cred că superioritatea sau inferioritatea conceptuală a uneia sau alteia dintre cele două grupe de ideologii au stat la baza acestui fenomen. În opinia mea explicația rezidă în faptul că teoriile economice liberale își dezvoltaseră de timpuriu un suport *spațial*, chiar dacă multă vreme neutilizat, în vreme ce teoria marxistă era prin excelență *a-spațială* sau mai degrabă *a-dimensională* și, prin urmare, incapabilă să se constituie în suport pentru proiectele de amenajare teritorială. Geografia umană clasică, fie ea germană sau franceză, studia relațiile firești, naturale, generate (sau suportate) de grupuri sociale *libere* în cadrul spațiului geografic cu care avea de a face. În cadrul explicațiilor genetice ale diferențierilor regionale sesizate de geografi, relațiile de autoritate încadrau omul sau societatea și nu relațiile acestora cu mediul geografic și încă și mai puțin spațiul. „Strierea” modernă a spațiului – fie el terestru sau marin – prin cartografierea și închingarea sa prin numere corespondente latitudinilor ori longitudinilor (ceea ce Yves Lacoste, în *La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre*, 1976, numea etapa geografiei ofițerilor), întâmplată între secolele al XV-lea și al XIX-lea, era de fapt o striere a spațiului politic, nici măcar social, și nu al celui fizic. Această practică modernă a „spațiului”, așa cum este văzută ea din balcoanele, lojele și chiar stalurile și fotoliile post-modernismului, nu reprezenta altceva decât o impunere a unui cod de putere construit de elitele politico-militare europene asupra unor spații vag cunoscute nu numai de europeni ci și de indienii-indigenii-aborigenii-suboamenii proaspăt „descoperiți”. Geografia colonială franceză, britanică, belgiană, franceză sau olandeză demonstrează cu prisosință acest lucru. Spațiul cartografiat de europeni nu era „decupat” în felii omogene și continue decât pentru strategii militare și

pentru eminențele cenușii ale cancelariilor imperiale. Sau, mai târziu, pentru anacroniștii⁴ post-modernismului exhaustiv.

Pentru geografi acest spațiu era un ansamblu de locuri disjuncte pentru care liantul puterii nu putea crea continuitate: continuitatea administrației, a codului de autoritate, a „spațiului” era mereu contrazisă de luni de zile (de luni de mile – *nautical miles*) necesare corăbiilor și mai târziu *steamer*-elor pentru a realiza bucla plecare-ajungere. Dacă o realizau. Aceeași constelație de locuri se regăsea în studiile locale, în care societățile se repartizau în spațiu în funcție de ritmul impus de pasul cailor iar furnalele în funcție de mersul boilor înjugați la carele cu minereu, cu mangal sau cu cărbuni de pământ. Sisteme de locuri agricole/rurale, sisteme de locuri industriale/urbane, sisteme de locuri de locuit, sisteme de locuri ale producției, ale puterii, ale plăcerii, acesta era obiectul studiat de geografii „modernității”. La diferite scări spațiale, la diferite scări temporale, aceste sisteme se întrepătrundeau în gândire și discurs, făceau explicația stufoasă și laborioasă, creînd în schimb imaginea complexității spațiului umanizat. Spațiul – inexistent încă în calitatea sa de concept – era prezent însă în urzeala construcțiilor științifice, atât pe verticală cât și pe orizontală. Spațiul era banalitatea a cărui apariție într-un discurs geografic ar fi părut puerilă. Spațiul

⁴ Spun aceasta deoarece în cercetările postmoderniste de factură epistemologică ce încearcă să definească construirea *modernă* a spațiului (sau construirea spațiului *modern*) este sesizabilă o extrapolare a mediului actual (informație instantanee și ubicuă, de unde reprezentare globală a spațiului) asupra societăților unei modernități în care doar o infimă parte a indivizilor aveau acces la informație alohtonă și încă și mai puțini călătoreau la mai departe de 50 de kilometri de acasă. Spațiul modern era la fel de fragmentat ca și cel postmodern. Atunci din cauza preapușinului, astăzi din cauza premulului de informație.

era cotidianul individual măsurat în bani, timp sau efort. Atît de cotidian și atît de banal încît chiar și pentru științele economice – cu (foarte) mici excepții – nici nu se punea problema de a-i da vreo importanță în calculul efectiv al indicilor și indicatorilor specifici.

Teoria marxistă, socială înainte de a fi pe de-a întregul economică, apare și se dezvoltă în acest cadru implicit, spațializat de practici efective mai mult sau mai puțin teoretizate. În plus, marxismul este obligat de la bun început să funcționeze ca o *teorie parțială și specifică*, redusă la spațiul urban și proletarizat, cu toate rupturile, inechitățile și decalajele sale spațiale. Din multitudinea de sisteme de locuri, marxismul se va desfășura la scara unuia singur: cel al locurilor urban-industriale. Iată explicația faptului că *social geography* apare în același spațiu care a generat revoluția industrială. Marxismul nu avea de ce să se intereseze de spațiu în adevăratul sens al cuvîntului, înlocuindu-l din capul locului cu două derivate: spațiul social (mai exact spațiul de clasă) și spațiul economic (ce se reducea în ultimă instanță la aceeași distanță socială. Această țară – transformată neîntîrziat în blestem – avea să marcheze profund gîndirea „spațială” marxistă. Una dintre cele mai coerente teorii „spațiale” de sorginte marxistă, cea a centrului și periferiei, va fi incapabilă să atingă nivelele mezospațiale de analiză, fiind constrînsă să se limiteze la două capete ale ierarhiei scărilor de studiu geografic: sistemul urban și sistemul mondial. Orașe și State. Același lucru în esență dar la scări spațiale opuse. Tot ceea ce se întîmpla la celelalte scări spațiale (spații rurale, regiuni infranaționale, uniuni de state) erau accidente, reminiscențe, întîmplări, destinate să dispară sau să fie transformate. Orașul trebuia în final să compună locurile națiunii iar statele naționale trebuiau în final să compună locurile lumii.

Dar faptele mezospațiale existau iar mersul istoriei, după cum am arătat mai sus, impunea ca ele să fie luate în considerație și să fie amenajate, organizate. Trebuia inventat un limbaj spațial, trebuia inventată o teorie spațială. Pentru marxismul anilor 1900-1960 era deja târziu să inventeze un vocabular spațial. Locurile limbii erau ocupate de cuvinte precum loc, regiune, țară, stat. „Spațiu” nu fusese încă inventat cu adevărat. Pentru geografi și economiștii germani numiți astăzi „spațiali” totul se reducea la *ort* iar pentru americani *space* era sinonim cu distanță sau cel mult cu întindere. „Centru” și „periferie” au apărut drept inovații absolute, în fapt sosii ale termenilor de „metropolă” și „colonie”. Apoi, spre mijlocul anilor 1960 a apărut ca din neant termenul de spațiu (ca spațiu!!!) și, imediat, cel de *teritoriu*. Conceptul de spațiu, reflectare a atitudinilor comportamentale naturale în condițiile liberalismului, a ajuns relativ repede un cuvânt insuportabil pentru teoreticienii și practicienii marxiști, care au îmbrățișat imediat termenul de teritoriu, cu rădăcini obscure, venind dinspre etologia și ecologia umană a Școlii de la Chicago. Sunt convins de faptul că, dacă Henri Lefebvre (1974) ar mai fi întârziat cu încă cinci ani publicarea teoriei sale asupra spațiului construit, pe fiecare pagină a cărții ar fi apărut cuvântul „teritoriu”.

De unde acest succes al conceptului în geografia radicală? Dintr-o ambiguitate fundamentală. Pentru americani, primii care au creat o știință a administrării spațiului, respectiv *regional policy*, teritoriu însemna un *spațiu* incomplet integrat și controlat, incomplet construit, dar asupra căruia se poate proiecta un anumit cod al propriei autorități (Indian Territory, North-West Territory). Invers accepțiunii milenare, latine, în care teritoriul era un spațiu (o întindere) legitim apropiat(ă) și profund integrat(ă) proprietarului. *Terroir* sau *țară* și, încă mai

mult, țărină, sînt probe incontestabile. Accepțiunea americană, strict administrativă, era legată de ideea de frontieră mobilă (*the Frontier, the Pioneer Frange*), de cea de administrație-administrare, de cea de autoritate acceptată de cei care legitimaseră și delegaseră administrarea în detrimentul celor din *territory*. În *the Space* erau localizați proprietarii „legitimi”, în *the Territory* erau localizați cei care aveau, într-un fel sau altul, să facă loc celor care împingeau inexorabil frontiera. În spațiul american, *the frontier* a fost și rămâne un concept mult mai puternic decît cel de *boundary* sau de *border*, care înseamnă limită inflexibilă, element inexistent în procesul efectiv al fondării – și prin urmare în mitului fondării federației americane. Sensul latin implica înrădăcinare, afectivitate, recunoaștere legitimă a proprietății de către vecini, frontieră rigidă. Ambele accepțiuni aveau aerul de a conține ceva spațial și, mai mult, ceva care să confere tridimensionalitate acestui spațiu: relațiile piramidale de autoritate. *The territory* oferea un cadru administrativ omogenizant; *territorium*-ul oferea mulțimea locurilor specifice respectivului cadru, oferea constelațiile de locuri pe care geografia clasică le studiasse și le răpise – în contumacie – marxismului. Geografia marxistă se născuse cu adevărat.

Spațiul, așa cum este înțeles astăzi, este o creație a politicilor și atitudinilor liberale, individuale sau comunitare, care urmăreau eficiența economică, în vreme ce teritoriul – ca spațiu produs, construit – este mai degrabă o creație a celor de nuanță radicală, marxistă, care ținteau eficiența/echitatea socială. Sînt convins că din acest antagonism al atitudinilor ideologice izvorăsc majoritatea ambiguităților care afectează în prezent discursul – postmodern sau nu – despre spațiu și spațialitate ori despre teritoriu și teritorialitate. Fenomenul este evident, bineînțeles, și în Occident, dar capătă accente

stridente în tranziția estului. Las deoparte imprecizia inerentă utilizării acestor termeni de către cercetătorii științelor sociale din jumătatea estică a Europei. Mă refer cu precădere la geografia umană românească în care se mai poartă discuții dacă ar trebui să se zică „geografie economică”, pe cât posibil *de ramură* (ah, Moscova!), „geografie umană” (oh, la douce France!) sau, ca să moară ambele capre, „geografie economică și umană”... În literatura geografică românească, derivatele cuvântului „spațiu”, precum și construcțiile lexicale pe care acest termen le-a creat pe alte meridiane, sînt quasi-absente, evident dacă nu este vorba de „organizarea spațiului și amenajarea teritoriului” sau dacă nu apare în sintagma „spațiu geografic”, ce beneficiază de cîteva zeci de definiții.

Iată deci că dorința lui Schaefer de construire a unei geografii nomotetice însemna de fapt o *descoperire a spațiului*, sau mai degrabă o explicitare a acestuia în discursul științific, fenomen care începuse deja într-un fel sau altul în cadrul societăților anglo-saxone, mai pragmatice.⁵ În secolul al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea, cînd geografia tradițională fabrica pe bandă rulantă studii monografice asupra regiunilor sau *landschaft*-urilor, științele economice, embrionare încă, încercau să descopere regularități ale comportamentelor spațiale ale actorilor implicați în activitățile de fabricare, distribuire și consumare a bunurilor și serviciilor. În 1826 Johann Heinrich von Thünen realizează un model concentric de localizare a culturilor agricole în jurul unei piețe, localizare dictată de diminuarea profitului în funcție de distanța dintre producător și

⁵ Primul organism destinat amenajării teritoriului, *Tennessee Valley Authority* a luat ființă în SUA, în 1933; un an mai tîrziu, în 1934, au apărut în Marea Britanie *Regional Development Councils*, care aveau aceeași menire.

consumator. În 1909 economistul german Alfred Weber publică rezultatele cercetărilor sale asupra localizării industriei sub forma unui model de localizare în care amplasarea în spațiu a uzinelor depinde de minimizarea costurilor de transport. În 1933, geograful german Walter Christaller, plecând probabil de la o încercare din 1841 a geografului francez J. Reynaud (Robic, 1982) construiește un model geometric de localizare și de ierarhizare spațială a sistemului de așezări umane (fig.1) în funcție de nivelul serviciilor pe care o localitate le poate atrage și dezvolta. Preluat de economistul spațial – bineînțeles tot german – August Lösch, modelul christallerian a condus la o teorie complexă a organizărilor regionale și a făcut carieră în geografie după 1950.

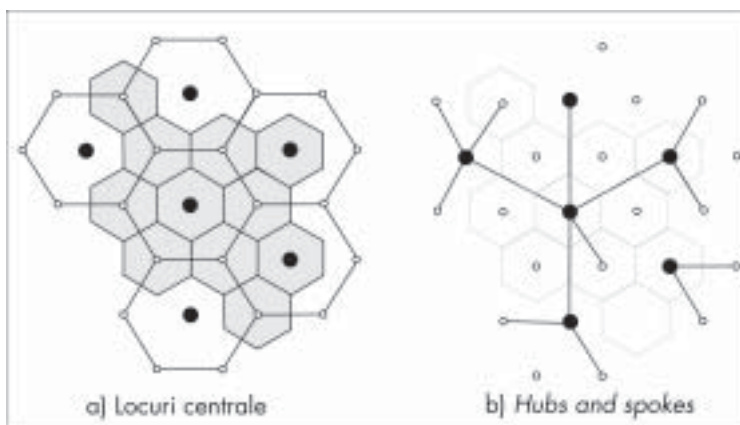

Figura 1. Modelul christallerian al locurilor centrale (a) are la bază câteva principii generale :

1) serviciile banale (de proximitate) sunt prezente la toate nivelurile ierarhice ale așezărilor umane deoarece nu au nevoie de o clientelă numeroasă ci de una care se aprovizionează frecvent; cu cât serviciile sunt mai specializate, cu atât clientela lor este mai difuză în spațiu iar aria de recrutare a acestora este mai întinsă; din această cauză ele au tendința

2. *The Space of Physics – Physical Spaces / Spațiul fizicii – Spații fizice*

de a se concentra într-un număr din ce în ce mai restrâns de locuri, inducând tendințele de ierarhizare cantitativă și calitativă în sistemul de așezări;

2) organizarea spațiului se efectuează în funcție de principiul minimumului efort (clientul se deplasează în așa fel încât să își minimizeze la maximum timpul, banii și efortul) și de principiul satisfacției maxime a actorilor implicați (repartiția spațială a serviciilor se ajustează pentru obținerea profitului maxim în condițiile de asigurare a minimizării eforturilor clienței);

3) geometria modelului trebuie să respecte *principiul echității spațiale* (minimizarea deplasărilor în interiorul figurii geometrice; din acest punct de vedere cea mai „democratică” figură este cercul) și în același timp să asigure acoperirea integrală a spațiului; hexagonul este figura de compromis între cele două exigențe;

Lectura „postmodernă” a acestui tip de organizare spațială este bazată pe diminuarea pînă la dispariție a controlului sau influenței asupra „ariei de polarizare” și realizarea de contacte directe între centre cu aceleași interese (b : *hubs and spokes* – butuce și spițe). Mai sunt și geografi grăbiți...

Interesul imediat al acestor modele, inițiate în economia spațială sau în geografie, este acela că ele introduceau indirect spațiul în cadrul analizelor. Indirect – și incomplet am putea spune – deoarece spațiul este văzut doar ca *distanță care acționează asupra organizărilor spațiale*. Din pricina dificultăților insurmontabile de integrare a tuturor variabilelor economice cu expresie spațială în cadrul unui model unic, și geografii și economiștii au abandonat destul de repede, pentru cîteva decenii, această cale. Chiar și în aceste condiții, introducerea metodelor de cuantificare a fenomenelor cu desfășurare spațială înseamnă o adevărată revoluție în geografie. Între 1953 și 1960, la Universitatea din Seattle, Edward Ulmann (1912-1975) reușește crearea unui grup de cercetători care, plecînd de la o definiție sumară prin care geografia este considerată o *știință a interacțiunilor spațiale* (Ulmann, 1953 ; Boyce, 1980), va instituționaliza *geografia cantitativă*. Geografia cantitativă își caută legitimitatea în modelele spațiale ale economiei și geografiei germane clasice

și se îmbogățește prin împrumuturi fie teoretice din științele economice, fie metodologice din fizică, statistică și matematică. Scopul acestei discipline, văzută de mulți geografi drept o anexă metodologică a geografiei, este acela de a sesiza, prin măsurători și calcule, existența *structurilor spațiale*, normalizate prin intermediul legilor statisticii. Visul lui Schaefer se transformă astfel în realitate, geografia căpătînd valențe nomotetice, tocmai atunci cînd lumea științifică era pe cale să demonstreze invaliditatea științei clasice ahtiată după ordine și regularitate. Valul cantitativist, bazat pe „paradigma unei geografii care analizează efectele distanței asupra ordinii spațiale” (Claval, 1998) cucerește în cîțiva ani Statele Unite și Canada, apoi, între 1958 și 1962, face același lucru cu Marea Britanie și cu Scandinavia, fenomenul fiind facilitat de activitatea unor autodidacți autohtoni precum Peter Haggett, Robert Chorley și Torsten Hägerstrandt. Pînă în 1970, geografia cantitativă era o realitate în întreaga Europă Occidentală, în Polonia, URSS, Japonia și America Latină. Peter Gould (1968) o botează cu un nume care avea să îi rămîină lipit ca o etichetă de marcă: *the new geography*, noua geografie, iar David Harvey, promotorul de mai tîrziu al „postmodernizării” geografiei, i se erijează în epistemolog, calînd-o între dogmele pozitivismului logic (Claval, 1998).

Noua geografie permite pentru prima oară modelizarea fenomenelor umane în condiții de laborator, înlăturînd astfel una din sursele majore de critică făcută geografiei de către științele experimentale, stăpîne în paradigma newtoniană și chiar în cea einsteiniană. Posibilitatea studierii *interacțiunii spațiale* nu mai rezumă spațiul doar la distanță. Modelele matematice și fizice, coroborate cu metodele statistice și cu evoluția rapidă a mașinilor de calcul permite efectuarea și apoi testarea unor ipoteze făcute asupra populațiilor intrate în interacțiune și *creatoare* de spații sau mai degrabă de

comportamente spațiale. În fig. 2 este prezentată imaginea grafică a aplicării unui model probabilist de interacțiune spațială asupra interacțiunii probabile dintre numărul de locuri în toate instituțiile de învățământ superior și numărul de elevi în liceele din România.

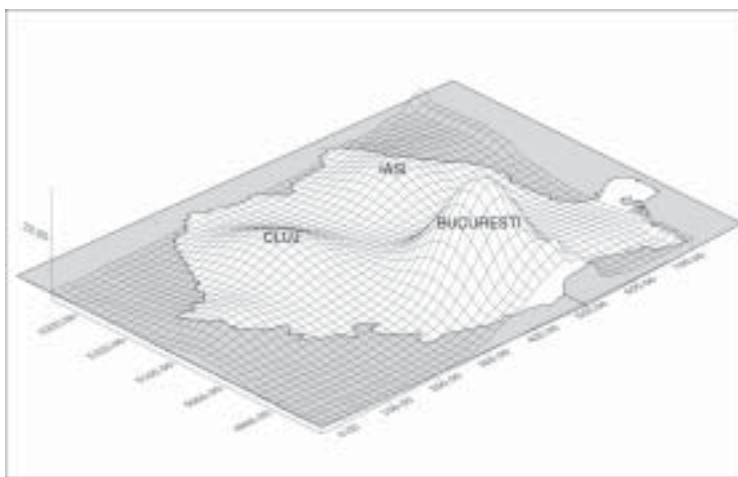

Figura 2. Potențialul de interacțiune al elevilor de liceu cu centrele universitare din România

Modelul utilizat are forma $t+1P_i = \sum_{j=1}^n F(d_{ij})m_j$, unde P_i este potențialul

masei considerată a fi localizată în unitatea i ; $F(d_{ij})$ este funcția de distanță utilizată, iar m_j este masa localizată în oricare altă unitate j . Modelul permite o aproximare a comportamentului spațial al unei populații oarecare situată în unitățile j , descriind probabilitatea cu care un anumit procentaj din populația acestor unități poate veni în contact (poate interacționa) într-un interval oarecare $[t, t+1]$ cu unitatea i . Deoarece funcția $F(d_{ij})$ poate fi calibrată, potențialul astfel definit este o măsură macrogeografică a comportamentului mediu al unei populații, estimând numărul de persoane susceptibile să se deplaseze, deci să interacționeze cu locuri aflate dincolo

de o anumită distanță. Modelul este construit plecându-se de la două ipoteze fundamentale:

a) pentru diferite agregate de populație localizate în unitățile j este posibil să se definească un comportament mediu exprimând proporția locuitorilor capabili să intre în relație cu un anumit loc i ;

b) probabilitatea ca această proporție din locuitorii unităților j să interacționeze cu locul i nu depinde decât de distanța care îi separă de locul i (procesul este deci considerat a avea loc în afara oricărei concurențe spațiale).

Dacă P_i este potențialul locului i , dacă d_{ij} este distanța între locurile i și j , dacă $D=p(d_{ij})$ este probabilitatea de interacțiune (adică proporția persoanelor susceptibile să se deplaseze pe distanța d_{ij}), și dacă m_j este efectivul de populație al unei unități j oarecare, modelul poate fi scris

$$\text{după cum urmează : } P_i = \sum_{j=1}^n m_j * p(d_{ij}) \quad \text{sau } P_i = \sum_{j=1}^n m_j * D .$$

Etașa următoare consistă în a găsi o funcție care să poată descrie cel mai bine interacțiunea spațială. Deoarece probabilitatea ca locuitorii unui loc să intre în relație cu acel loc este de 1 (sau de 100%) și descrește cu cât interacțiunea cu alte locuri necesită străbaterea unor distanțe din ce în ce mai mari, este cel mai comod să se ia în calcul o funcție de distanță $f(D)=p(d_{ij})$ continuă și descrescătoare de la 1 la 0 când d_{ij} variază de la 0 la infinit. Funcțiile utilizate de model vor fi discutate ceva mai târziu, în text. Este evident că aceste funcții trebuie alese în funcție de anumite ipoteze de lucru, caz valabil și pentru masele aflate în i și j . Astfel, ar fi lipsit de sens să punem în relație populația totală cu centrele universitare, deoarece sînt extrem de puține șanse ca bebelușii sau pensionarii să fie interesați de un loc în amfiteatru... (Octavian Groza – *SIG și modelul probabilist de interacțiune spațială*, Simpozion SIG, Chișinău, 1999)

Ipotezele inițiale ale modelului se referă pe de o parte la probabilitatea ca un licean să se dirijeze către cel mai apropiat centru universitar (ipoteză conform căreia probabilitatea se reduce la 50 % la 75 de km de domiciliul elevului), iar pe de o parte la calitatea sistemului de transport românesc și la posibilitățile economice ale populației (modelul a fost calibrat cu un coeficient de frînare datorat distanței egal cu -2 , și nu cu $-1,8$ sau $1,9$ cum este cazul altor state europene cu sisteme

performante de transport al persoanelor). Studii empirice efectuate în ultimii ani demonstrează satisfăcător valabilitatea datelor teoretice obținute cu acest model.

Asemenea aplicații conduc spre găsirea și analiza *invariantului spațial*: structurile spațiale văzute ca diverse combinații topologice de *puncte* (centre, poli) integrate în *rețele* (materiale, imateriale, fluxuri) care încadrează la rîndul lor *suprafețe* (arii polarizate, cîmpuri de forță). Toate acestea pot fi măsurate și prin urmare controlate, ajustate, administrate. Nu este greu de înțeles de ce structuraliștii sau geografii de orientare marxistă, precum Harvey au promovat într-o primă fază noua direcție de cercetare asupra spațiului.

Aceste structuri spațiale nu sînt însă realități imuabile și constituite o dată pentru totdeauna. Ele evoluează conform principiilor eficienței, fie aceasta spațială sau economică și, prin aceasta, sunt permanentă sursă de *inegalitate*. În plus, în *noua geografie spațiul devine mișcare* iar mișcarea presupune *incertitudine*, deoarece comportamentul spațial al ființelor umane nu este strict rațional, precum cel al depersonalizatului *homo oeconomicus* care este forțat să susțină și să justifice majoritatea teoriilor economice. Iată două caracteristici care nu concordau cu viziunile marxiste asupra socialului. Lipsiți de o teorie a spațiului, pe care Marx îl lăsase precaut la o parte, cercetătorii marxiști au construit o teorie a teritoriului, în termeni de coduri de putere aplicate unor suprafețe apropiate. Pe baza unei critici a eficienței economice pure, sociologul francez Henri Lefebvre începe prin anii '60 construcția unui eșafodaj teoretic menit să conducă la o teorie socială a spațiului. Publicată în anii '70 (Lefebvre, 1974), teoria sa oferă o abordare seducătoare a unui anumit tip de structuri spațiale proprii unui *spațiu construit* de societate în urma acțiunilor de practicare, de percepere și de concepere a pașiiului cotidian.

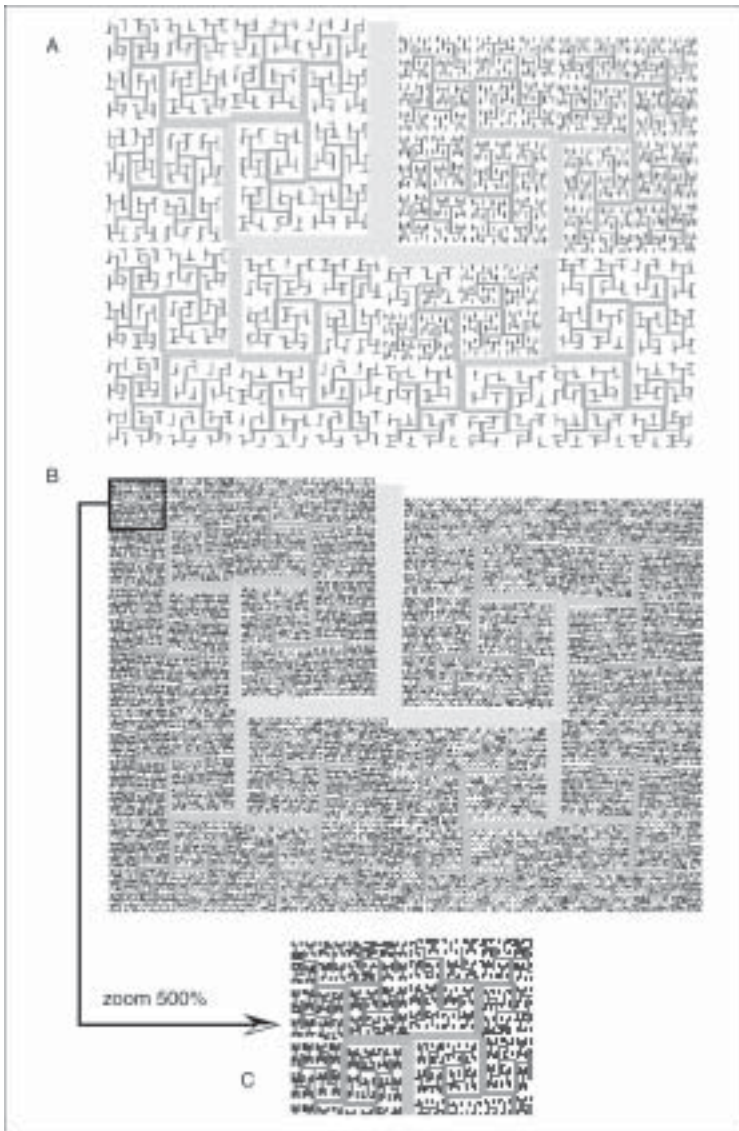

Figura 3. Fractalii sau invariantul scalar.

2. *The Space of Physics – Physical Spaces / Spațiul fizicii – Spații fizice*

Figuri artificiale, teoretice, care au terorizat matematicienii începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea deoarece nu aveau nici una din proprietățile oficial recunoscute, fractalii au fost „descoperiți” și prezența de B. Mandelbrot, în anii '70, ca fiind principiile elementare ale formelor din natură. Cu dimensiuni fracționare care pot „măsura” norii, orașele, rețelele de transport, comportamentele economice sau fiziologice cu desfășurare în spațiu, fractalii prezintă o trăsătură esențială, cea a invariabilității formei lor la toate scările lor de organizare. Imaginea de mai sus este o simulare fractală (cu *softul* FractVisionÓ) a bronhiilor umane. Mărirea unei porțiuni a imaginii reproduce imaginea întregului. Aceeași tehnică și același model poate fi aplicat pentru simularea unui oraș care urmărește eficientizarea structurilor sale morfologice sau, de ce nu, pentru agregarea/dezagregarea cotidiană a comportamentelor spațiale ale indivizilor unei comunități.

Ca și în multele curente geografice care au înflorit după 1970 (behaviorismul, umanismul, geografia radicală, etnogeografia, geografia culturală), spațiul lefebvrian continua să fie a-dimensional, redus la stadiul de concept, nelegat de realitate decât prin intermediul subiectivității cercetătorului, situație asemănătoare cu cea din filosofie, sociologie și chiar din economie. Aceste tipuri de spații sînt inoperante fără aportul geografiei cantitative, care a reușit să impună multidimensionalitatea spațiului și a creat premisele introducerii în modele atît a subiectivității cercetătorului, cît și a individului sau a populației analizate.

Schimbarea de paradigmă – aș putea spune chiar criza – survenită în cadrul „științelor dure” precum fizica, matematica și astronomia anilor '70, cînd acestea și-au făcut *mea culpa* recunoscînd inexistența preciziei măsurătorilor, a ordinii sau a relativității absolute, deschizînd noi drumuri spre structurile mezospațiale ale realității (ordine în haos, stabilitate dincolo de echilibru, structuri disipative), a avut ecouri profunde și în geografie. De data aceasta însă geografia nu a rămas, ca de obicei, în urma științelor avangardiste. Prin forța lucrurilor,

abilitatea sa de a desfășura de foarte multă vreme studii monografice la scări mezospațiale, combinată cu forța geografiei cantitative, au propulsat-o printre științele din primele rînduri ale noii paradigme. Geografia calitativă a pus de foarte devreme slujitorilor săi problema existenței complexității și a imposibilității măsurării acesteia altfel decît prin utilizarea metaforei. Spațiul ca metaforă. Geografia cantitativă a reușit să se apropie, chiar dacă într-un mod rigid, de structurile complexității, descoperind existența invariantului spațial. Spațiul ca măsură. Geografia actuală încearcă o sinteză a celor două căi. Sinteza ar însemna – poate – descoperirea și mai ales utilizarea în discurs și metodă a *invariantului scalar*, care să cuprindă, să îmbine, să sintetizeze într-o singură metaforă, spațiile fizice, spațiile matematice și spațiile umane care se crează, funcționează și dispar simultan sau stroboscopic, *la toate scările spațiale*. Poate să fie geometria atemporală a naturii, fundamentată pe fractalii „descoperiți” de Benoît Mandelbrot (figura 3) soluția finală?

Probabil că răspunsul la această întrebare va fi dat cîndva și poate că va fi negativ. Fractalii sunt forme ale ordinii spațiale iscate din haos. Mai mult, ei pot măsura haosul, așa cum fac deja în fizică, unde descriu cantitativ comportamentul haotic și spațiile de fază ale *atractorilor stranii* (*les attracteurs étranges*). Poate că un comportament asemănător îl au în prezent științele sociale: cu identități științifice neclare, ele ajung să încadreze cu destulă claritate dinamici generale iscate din comportamentele incontroleabile ale miliardelor de oameni care *locuiesc* planeta.

Este astăzi geografia umană una dintre aceste științe? Aș răspunde, încheind în același timp, printr-un citat mai lung al lui Antoine Bailly (1998):

Există

„...cinci mari principii care permit încadrarea geografiei umane:

Principiul existențial: geografii sînt interesați de oameni și de societăți, dar fac ei înșiși parte din societăți cărora le reflectă ideologia. De aici necesitatea explicitării ideologiilor și conceptelor cu care ei explorează cunoașterea.

Principiul reprezentării: spațiul în sine nu este obiect de studiu deoarece realul obiectiv nu există decît grație construcțiilor noastre (*grâce à nos construits*). Cunoașterea geografică se fundamentează pe reprezentarea fenomenelor plecînd de la concepte; geografia nu poate fi o știință a peisajelor ci mai degrabă a semnelor pe care le interpretează [...].

Principiul imaginarului: orice propoziție geografică este o imagine, adică un model simplificat, al lumii sau al unei porțiuni din lume.

Principiul creației: reprezentarea constituie o creare a unei scheme pertinente, însă parțiale, a unui proces sau a unui spațiu, care face trimitere la propriile noastre ideologii și la maniera în care acestea sînt structurate.

Principiul retroacțiunii: reprezentările se hrănesc din practici și invers. Astfel, o societate care își crează propriul său mediu de viață nu o face numai prin intermediul raporturilor de producție ci și grație reprezentărilor (ideologii, valori) proprii respectivei societăți.

Orice geografie este prin urmare fondată pe reprezentări definite drept « creații sociale sau individuale ale unor scheme pertinente ale realității » care permit să se abordeze nu spațiul în sine ci sensul spațiului. Din această cauză, definiției geografiei ca « știință a spațiului » noi o preferăm pe aceasta : « *studiul organizării spațiului și a practicilor spațiale*

rezultante ». **Geografia este o cunoaștere** (reprezentare elaborată de către geografi) **a cunoașterii** (a modului în care societățile și persoanele își transcriu în imagini experiențele din mediu). Această geografie, conștientă de propria subiectivitate, analizează în același timp discursurile și practicile spațiale, pentru a desprinde, prin intermediul structurii reprezentărilor, coerențe și repetiții; nu numai pe cele ale oamenilor care raționează dar și pe cele ale oamenilor care trăiesc sentimente și se atașează locurilor lor de trai. Tocmai aici, la acest nivel, conceptele de « loc » și de « teritoriu » își câștigă adevăratul lor sens, și tot de aici geografia se deschide demersurilor istorice, culturale și umaniste [...].”

RESUMÉ

Dans la deuxième moitié du XXe siècle, la problématique de l'espace a fait une percée spectaculaire dans l'univers des sciences humaines. Le postmodernisme fut le vecteur principal du mouvement mais les démarches de l'architecture, de l'anthropologie et de la philosophie ont très vite perdu de leur violence contestatrice initiale car l'espace se refusait aux seuls exercices critiques de la conceptualisation. D'autres sciences, parmi lesquelles la géographie, fortes de leurs dimensions praxiologiques, se sont engagées dans le débat autour de l'espace et de ses constructions. La chute du Mur de Berlin a permis l'extension du paradigme postmoderne dans les environnements scientifiques des Etats feus communistes, jusque là fortement ancrés dans les antres d'une modernité bizarre et inachevée. Dans ces pays la géographie, et notamment la géographie humaine, était devenue une (pseudo)science, anesthésiée par les contraintes idéologiques.

2. The Space of Physics – Physical Spaces / Spațiul fizicii – Spații fizice

Retrouvant les voies perdues il y a cinquante années, la géographie, par excellence science de l'espace, ne trouve pas encore sa place dans les vifs débats de l'Est européen focalisés sur les assises spatiales de la civilisation contemporaine. Cet article explore l'histoire récente de la géographie afin de fournir aux autres sciences de l'espace quelques repères épistémologiques nécessaires pour la compréhension du rôle que la géographie humaine peut avoir dans le paradigme scientifique à l'œuvre dans le monde actuel.

BIBLIOGRAFIE

- Bailly, A. (1998), „La géographie humaine. Introduction”, pp. 19-24 în A. Bailly (dir.), *Les concepts de la géographie humaine*, Armand Colin, Paris, 4e édition revue et augmentée
- Boyce, R.E. (1980), *Ullman. Geography as spatial interaction*, University of Washington Press, Seattle, 1980
- Brunet, R. Ferras, A.S., Théry, H. (1992), *Les mots de la géographie. Dictionnaire critique*, RECLUS - La documentation française, Paris - Montpellier
- Christaller, W. (1933), *Die Zentralen Orte in Suddeutschland*, Gustav Fischer Verlag, Jena (tradus în engleză: *Central Places in Southern Germany*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey, 1966)
- Claval, P. (1992), „Géographie et sociologie”, pp. 75-92 în A. Bailly, R. Ferras, D. Pumain (dir.) - *Encyclopédie de géographie*, Economica, Paris
- Claval, P. (1998), „Histoire de la géographie”, pp. 37-49 în A. Bailly (dir.) – *Les concepts de la géographie humaine*, Armand Colin, Paris, 4e édition revue et augmentée
- Gregory, D. (1994), *Geographical imaginations*, Blackwell, Oxford
- Hartshorne, R. (1939), *The Nature of Geography: A Critical Survey of Current Thought in the Light of the Past*, Association of American Geographers, Lancaster, Pennsylvania
- Harvey, D. (1989), *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Social Change*, Blakwell, Oxford
- Kropotkine, P. (1919), *Fiels, factories and workshops*, XXX, London

2. *The Space of Physics – Physical Spaces / Spațiul fizicii – Spații fizice*

- Lacoste, Y. (1976), *La géographie, ça sert d'abord à faire la guerre*, Maspero, Paris
- Lefebvre, H. (1974), *La production de l'espace*, Anthropos, Paris
- Ley, D. (1989), „Modernism, Postmodernism and the Struggle for Place”, pp. 44-65 în J. Agnew și J. Duncan (ed.) – *The Power of Place: Bringing together Geographical and Sociological Imaginations*, Unwin Hyman, London
- Lösch, A. (1940), *Die Raumliche Ordnung der Wirtschaft*, Gustav Fischer Verlag, Jena (tradus în engleză de W.H. Woglom și W.F. Stolper - *The Economics of Location*, Yale University Press, New Haven, 1954)
- Prigogine, I., Stengers, I. (1986), *La nouvelle alliance*, Folio-Essais, Editions Gallimard, Paris
- Raffestin, Cl., Lévy, B. (1998), „Epistémologie de la géographie humaine”, pp. 24-36 în A. Bailly (dir.) – *Les concepts de la géographie humaine*, Armand Colin, Paris, 4e édition revue et augmentée
- Reclus, E. (1982), *L'Homme et la terre*, Maspero, Paris
- Reynaud, J. (1841), „Villes” (pp. 670-687), „Voies de communications” (pp.700-712), „Terre” (pp. 417-488), „Vauban” (pp.609-614) în vol. VIII, *Encyclopédie Nouvelle*, Paris
- Robic, M.-C.(1982), „Cent ans avant Christaller : une théorie des lieux centraux”, pp. 5-12 în *L'Espace Géographique*, no 1
- Sanders, L. (1992), „Géographie et statistique”, pp. 273-294 în A. Bailly, R. Ferras, D. Pumain (dir.) - *Encyclopédie de géographie*, Economica, Paris
- Sauer, C.O. (1925), „The morphology of landscape”, pp. 19-54 în *Publications in Geography* no 2, University of California

Lost in Space

- Schaefer, F.K. (1953), „Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination”, pp. 226-249 în *Annals of the Association of the American Geographers*, no 43
- Soja, E.S. (1989), *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London
- Stamp, D. (1947), *The Land of Britain, Its use and Misuse*, Longman, London
- Thünen, J.-H. von (1826), *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie* Partea I : Recherches sur l'influence que les prix des graines, la richesse du sol et les impôts exercent sur les systèmes de culture, Paris, Guillaumin, 1851, traducere de J. Laverrière după Untersuchungen über den Einfluss den die Getreidepreise, den Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben., Perthes, Hamburg, 1826
- Ullman, E.L. (1956), „The Role of Transportation and the Bases for Interaction”, în W. Thomas (ed.), *Man's Role in Changing the Face of the Earth*, University of Chicago Press, Chicago
- Weber, A. (1909), *Über den Standort der Industrien*, Verlag Mohr, Tübingen, trad. în engleză de C.J. Friedrich, *Alfred Weber's Theory of the Location of Industries*, University of Chicago Press, Chicago, 1957 (ed. II)